

Prvo poglavje

Simptomi

Navdušenje in nezaupanje: paradoks demokracije

Z demokracijo se dogaja nekaj čudnega. Kakor da si jo vsi želijo, nihče pa vanjo več ne verjame, pa čeprav mednarodni statistični podatki kažejo, da se za demokracijo izreka čedalje več ljudi. Pred nekaj leti so v okviru World Values Survey, obsežnega mednarodnega raziskovalnega projekta, anketirali več kakor 73.000 ljudi v 57 državah, kar je vzorec za skoraj 85 odstotkov svetovnega prebivalstva. Na vprašanje, ali verjamejo, da je demokracija dober način za vodenje države, jih je pritrdilno odgovorilo kar 91,6 odstotka.¹ Pojmu demokracije še nikoli ni bil naklonjen večji delež svetovnega prebivalstva.

To navdušenje je naravnost spektakularno, zlasti glede na dejstvo, da je šlo demokraciji pred manj kakor sedemdesetimi leti zelo slabo. Po koncu druge svetovne vojne je bilo zaradi fašizma, komunizma in kolonializma le dvanajst razvitih demokracij.² Število se je počasi začelo večati in leta 1972 je bilo svobodnih 44 držav.³ Leta 1993 jih je bilo

1 <http://www.worldvaluessurvey.org>

2 Eric Hobsbawm, *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991*, London 1995, str. 112.

3 Freedom House, *Freedom in the World 2013: Democratic Breakthroughs in the Balance*, London 2013, str. 28–29.

72, zdaj pa med 195 državami kar v 117 izvajajo demokratične volitve, od tega jih 90 res lahko označimo za svobodne države. Še nikoli prej v zgodovini ni bilo toliko demokracij, še nikoli ni toliko ljudi podpiralo te oblike vladavine.⁴

Navdušenje pa pojema. Ista raziskava World Values Survey je pokazala, da se je po svetu v zadnjih desetih letih precej okrepila želja po močnem voditelju, »ki se mu ni treba ubadati s parlamentom in volitvami«, in da je zaupanje v parlamente, vlade in politične stranke na zgodovinsko najnižji ravni.⁵ Videti je, da je ljudem sicer vseh ideja demokracije, ne pa njena realnost ali pa vsaj ne zdajšnja realnost.

To spremembo lahko deloma pripišemo novim demokracijam. Dvajset let po padcu Berlinskega zidu je razočaranje še posebej opaziti v številnih državah nekdanjega vzhodnega bloka. Vse kaže, da arabska pomlad ni prinesla demokratičnega poletja in celo v državah, kjer so imeli volitve (v Tuniziji in Egiptu), številni ljudje odkrivajo temnejše plati nove ureditve. Tisti, ki se z demokracijo srečujejo prvič, so hudo razočarani, ko spoznajo, da demokracija v praksi velikokrat še zdaleč ni idealen sistem, zlasti kadar demokratizacijo spremljajo nasilje, korupcija in gospodarsko nazadovanje.

To pa ni edino pojasnilo. Občutki negotovosti vplivajo celo na prepričane demokrate in ta paradoks je najbolj očiten prav v Evropi. Koncept demokracije izhaja iz Evrope in se tukaj še zmeraj lahko zanaša na množično podporo, zaupanje v demokratične institucije pa vidno upada. Jeseni leta 2012 je Eurobarometer, uradni raziskovalni urad Evropske unije, zaznal, da v Evropsko unijo verjame le še 33 odstotkov Evropejcev. (Leta 2004 jih je bilo 50 odstotkov.) Zaupanje v nacionalne parlamente in vlade se je odrezalo še slabše – 28 in 27 odstotkov.⁶ Številke so med

4 Ronald Inglehart, »How solid is mass support for democracy – and how can we measure it?«, *Science and politics*, januar 2003, str. 51–57.

5 V letih 1999–2000 je 33,3 odstotka vprašanih odgovorilo, da je močan voditelj, ki mu ni treba upoštevati volitev ali parlamenta, dobra ideja. V letih 2005–2008 je bilo takih že 38,1 odstotka. V istem času je 52,4 odstotka vprašanih le malo ali nič zaupalo svoji vladi, 60,3 odstotka jih ni zaupalo parlamentu, 72,8 odstotka pa ne političnim strankam.

6 Eurobarometer, *Standard Eurobarometer 78: First Results*, jesen 2012, str. 14, dostopno na: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb78/eb78_first_en.pdf.

najnižjimi v zadnjih letih in kažejo, da danes dve tretjini ali celo tri četrtine ljudi ne zaupa najpomembnejšim institucijam v svojih političnih ekosistemih. Določena mera skepticizma je sicer ključni del kritičnega državljanstva, upravičeno pa se lahko sprašujemo, kako razširjeno je to nezaupanje in kdaj se zdrava skepsa prevesi v odkrit odpor.

Novejše številke zbujejo vtis, da javno življenje v Evropi preveva splošno nezaupanje, ki ni omejeno na formalno politiko, ampak zajema tudi javne službe, denimo pošto, zdravstvo in železnico. Zaupanje v politiko je del širšega doživljanja, če pa si posebej ogledamo demokratične institucije, je jasno, da so največ nezaupanja deležne politične stranke (med državljani EU so v povprečju dosegle oceno 3,9 od 10), sledijo pa jim vlade (4 od 10), parlamenti (4,2 od 10) in mediji (4,3 od 10).⁷

Sicer pa je nezaupanje vzajemno. Leta 2011 je nizozemski raziskovalec Peter Kanne predstavil nekaj zanimivih podatkov o tem, kako politiki v Haagu gledajo na nizozemsko družbo. 87 odstotkov vladajoče elite se ima za inovativno, svobodoljubno in mednarodno naravnano, 89 odstotkov pa jih misli, da so Nizozemci v splošnem tradicionalni, nacionalistični in konservativni.⁸ Politiki torej menijo, da so državljani v splošnem privrženi drugim, po njihovem mnenju manjvrednim vrednotam kakor oni sami; ni razloga za domnevo, da je drugod v Evropi kaj drugače.

Vmimo se k državljanu: razlog za povečanje nezaupanja, ki ga velikokrat navajajo, je »apatija«, ki je posledica individualizacije in potrošništva. Zato naj bi kritična participacija državljanov otopela do take mere, da le še napol verjamejo v demokracijo. V najboljšem primeru se potikajo naokoli brezvoljni in indiferentni ter zamenjajo program v trenutku, ko kdo omeni politiko, saj so – kakor smo izvedeli – nad politiko obupali. To pa se ne ujema povsem z dejstvi, saj je nemara res, da precej ljudi politika bolj malo zanima, a tako je že od nekdaj. V zadnjem času ni prišlo do nobenega upada, raziskave celo kažejo, da ljudi bolj skrbi za

7 <http://www.eurofound.europa.eu/surveys/smt/3eqqls/index.EF.php>. Podatki v zvezi z mediji, parlamentom in vlado so iz leta 2012, v zvezi s političnimi strankami pa iz leta 2007.

8 Peter Kanne, *Gedoogdemocratie: Heeft stemmen eigenlijk wel zin?*, Amsterdam 2011, str. 83.

politična vprašanja kakor prej in da se o njih več pogovarjajo s prijatelji, z družino in sodelavci.⁹

To zanimanje za politiko še ne pomeni, da se lahko pomirimo, saj je obdobje, v katerem se zanimanje za politiko povečuje, zaupanje v politiko pa upada, vselej nekoliko eksplozivno. Navsezadnje to pomeni, da nastaja čedalje večji prepad med tem, kar državljani mislijo in kar vidijo, da počnejo politiki, med tem, kar se jim zdi ključno, in tem, kar država po njihovem mnenju zanemarja, zaradi česar se kopičijo frustracije. Kaj pomeni za stabilnost države, če čedalje več ljudi sumničavo spremlja dejavnosti oblasti, ki ji čedalje manj zaupajo? Koliko posmeha lahko prenese sistem? In, ali gre zdaj, ko lahko vsakdo svoja najgloblja mnenja izrazi in deli na spletu, še zmeraj zgolj za posmeh?

Živimo v svetu, ki je pravo nasprotje sveta iz 60. let 20. stoletja. Takrat sta bila lahko preprosti kmet in njegova žena povsem apatična glede politike, hkrati pa sta povsem zaupala v demokracijo.¹⁰ Sociološke raziskave potrjujejo, da je tako zaupanje obstajalo, značilno je bilo za obsežne predele Zahodne Evrope. Takrat sta vladala apatija in zaupanje, danes pa strast in nezaupanje. To so nemirni časi.

Kriza legitimnosti: podpora se kruši

Demokracija, aristokracija, oligarhija, diktatura, despotizem, totalitarizem, absolutizem in anarhija: sleherni politični sistem mora doseči ravnotežje med dvema temeljnima kriterijema, učinkovitostjo in legitimnostjo. Pri učinkovitosti gre za to, kako hitro lahko vlada poišče delujoče rešitve za težave, s katerimi se srečuje, pri legitimnosti pa za to, v kakšni meri se ljudje strinjajo z rešitvijo. V kakšni meri ljudje priznavajo avtoriteto vlade? Pri učinkovitosti gre za odločna dejanja,

9 Koen Abts, Marc Swyngedouw in Dirk Jacobs, »Politieke betrokkenheid en institutioneel wantrouwen. De spiraal van het wantrouwen doorbroken?«, v: Koen Abts idr., *Nieuwe tijden, nieuwe mensen: Belgen over arbeid, gezin, ethiek, religie en politiek*, Leuven 2011, str. 173–214.

10 Luc Huyse, *De niet-aanwezige staatsburger*, Antwerpen 1969, str. 154–157.

pri legitimnosti pa za podporo, kriterija pa sta po navadi v obratnem sorazmerju drug z drugim. Diktatura je nedvomno najučinkovitejša oblika vladavine (odloča eden in to je vse), le redko pa dolgo velja za legitimno. In narobe, država, ki se spušča v neskončna posvetovanja z vsemi prebivalci, zagotovo spodbuja podporo vladi, vendar za ceno zmožnosti delovanja.

Demokracija je najmanj slaba izmed vseh oblik vladavine prav zato, ker poskuša poiskati zdravo ravnotežje med legitimnostjo in učinkovitostjo, zaradi česar je deležna kritik zdaj z ene, zdaj z druge strani. Sistem se drži pokonci kakor kapitan na palubi, tako da težo prenaša z ene noge na drugo, v ritmu valov; danes pa se zahodne demokracije spopadajo s krizo legitimnosti in učinkovitosti, kar je zelo nenavadno. Ne gre več za razburkano morje, zdaj že divja nevihta; da bi to razumeli, si moramo ogledati podatke, ki se le redko znajdejo na naslovnica časopisov. Če bomo še naprej s povečevalnim steklom proučevali grebene javnomnenjskih raziskav ali volilnih izidov, bomo spregledali celoto, velike oceanske tokove in vremenske vzorce.

V nadaljevanju bom proučil nacionalne vlade v več državah. Seveda obstajajo tudi lokalna, regionalna in nadsionalna raven, z lastno dinamiko in vzajemnim delovanjem, vendar je na nacionalni ravni najlažje raziskovati zdravje predstavniške demokracije.

Krizo legitimnosti kažejo trije nezgrešljivi simptomi. Prvič, glasuje manj ljudi. V 60. letih 20. stoletja se je volitev udeleževalo več kakor 85 odstotkov Evropejcev. V 90. letih 20. stoletja jih je bilo manj kakor 79 odstotkov, v prvem desetletju 21. stoletja pa manj kakor 77 odstotkov, kar je najmanj po drugi svetovni vojni.¹¹

V absolutnih številkah to pomeni, da več milijonov Evropejcev noče več uporabljati volilne skrinjice – takih je četrtnina volilnih upravičencev. V ZDA je trend še bolj očiten. Volilna udeležba na predsedniških volitvah je manj kakor 60-odstotna, na vmesnih volitvah pa zgolj

11 Michael Gallagher, Michael Laver in Peter Mair, *Representative Government in Modern Europe*, Maidenhead 2011, str. 306.